

Abdullah
Lebiba,
Tarih-i
Lebiba
adlı eserinden
iki sayfa
(Süleymaniye
Ktp. Esad
Efendi,
nr. 2158, vr. 1^b:2*)

etti ve öğrenimini tamamladıktan sonra 1768 Martında İstanbul'da Şeyh Necib Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra kadılık mesleğine geçti; 1773 Nisanında Tepedelen, ardından Gölhisar ve Hurpışte kadılıklarına tayin edildi. Bu son vazifesindeki kadılık müddetini tamamladıktan sonra uzunca bir süre başka bir kadılığa tayinini bekledi; bu arada Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin konağında imamlık yaptı. Nihayet 1777'de Prizren, 1786'da Balçık kadısı oldu ve 1790'a kadar burada görev yaptı. Mehmed Esad Efendi ve ailesinin himayesinde olduğu anlaşılan Abdullah Efendi'nin okçulukta da mâhir olduğu ve hatta "kemankes" lakabını almaya hak kazandığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen 1790'dan sonra fazla yaşanamıştır.

Abdullah Efendi'nin eseri *Tarih-i Lebîbâ*, 25 Receb 1198-5 Rebülelvel 1204 (14 Haziran 1784-23 Kasım 1789) tarihleri arasındaki vak'aları ihtiva etmektedir; ancak sonu tamamlanmamış bir halde birden kesilmektedir. Eser, *rûznâme** tarzında kaleme alınmış olup vak'alar âdeta günün gününe kaydedilmiştir. Genellikle duyduğu veya gördüğü olayları, özellikle de İstanbul vakayîni kaleme alan Abdullah Efendi, eserinde mensubu bulunduğu ilmiye sınıfı ve medrese ile ilgili hadiseleri, tayin ve azılleri titizlikle kaydedip nakletmeye çalışmıştır. Sade bir dille yazılmış olan eserde yer yer cümle düşüklüklerine ve bozuk ifadelerle rastlanması, Abdullah Efendi'nin edebî kudretinin zayıf olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte eser, muhtevası bakımından araştırmacılar için önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Eserin şimdilik bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Esad Efendi, nr. 2158).

Abdullah Efendi'nin ayrıca, Halil Hasib Efendi'nin okçuluğa dair *Tuhfetü'l-Hasib* adlı eserini istinsah ederek 5 Muharrem 1177'de (16 Temmuz 1763) tamamladığı ve bazı yerlerine *menzil**'leri ikmal eden notlar eklediği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

SS, *RKRD*, nr. 33, 84, 107, 122, 129, 132, 133, 151, 155, 156, 159; M. Götz, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1979, IV, 308-309; Feridun M. Emecen, "Tarih-i Lebîbâ'ya Dâir", *Tarih Dergisi*, sy. 33, İstanbul 1982, s. 237-254.

FERİDUN EMECEN

ABDULLAH b. LEHİÂ

(عبدالله بن لهيعة)

(bk. İBN LEHİÂ).

ABDULLAH b. MAHREME

(عبدالله بن محرمه)

Ebû Muhammed Abdullâh b. Mahreme
b. Abdil'uzzâ el-Kureşî el-Âmirî
(ö. 12/633)

İslâmiyet'i ilk kabul eden
sahâbilerden biri.

Gençliği hakkında bilgi yoktur. Ca'fer b. Ebû Tâlib'le birlikte Habeşistan'a, daha sonra da otuz yaşında iken Medine'ye hicret etti. Hz. Peygamber, Medine'de onunla Ferve b. Amr el-Beyâzî arasında kardeşlik bağı (*muâhât**) kurdu. Başta Bedir olmak üzere bütün savaşlara katıldı. İbadete düşkünlüğü ile de tanınan Abdullah'ın Allah yolunda her mafsalına bir darbe yemeden ölme arzusu, kırk bir yaşındayken katıldığı Yemâme Savaşı'nda gerçekleşti. Abdullah b. Ömer onu savaş meydanında

can vermek üzereyken bulduğunda iftar vaktinin girip girmediğini sordu, orucunu açmak için yanındaki kalkanın içine biraz su koymasını istedi. Fakat o, İbn Ömer suyu getirinceye kadar ruhunu teslim etti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshâk, *es-Sîre* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Rabat 1967 — Konya 1401/1981, s. 207; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. M. Jones), London 1965-66 — Beyrut, ts. (Âlem'ül-Kütüb), I, 156, 341; II, 496; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, I, 352; II, 7, 341; İbn Sa'd, *et-Tabakâ'tü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, III, 404; İbn'ül-Esir, *Üsd'ül-gâbe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 379-380; İbn Hacer, *el-İşâbe* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1390-92/1970-72, IV, 226.

KEMAL SANDIKÇI

ABDULLAH b. MES'ÜD

(عبدالله بن مسعود)

Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes'ûd
b. Gâfil b. Habîb el-Hüzeli
(ö. 32/652-53)

İlk müslümanlardan ve aşere-i mübeşşere* den biri, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu.

Ailesi ve İslâm'dan önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Babası, Abdullah b. Hâris b. Zühre'nin halîfi idi (yeminli, muâhid). Bu sebeple o da Benî Zühre'nin halîfi olarak tanınmıştır. Fakir bir ailenin çocuğu olduğu için İslâmiyet'e girmeden önce pek tanınmayan Abdullah b. Mes'ûd, çocukluğunda Ukbe b. Ebû Muayt'ın sürülerine çobanlık yaptı. Hz. Hatice ve Ali'den sonra İslâmiyet'i kabul eden üçüncü kişi olduğu söyleniyorsa da bizzat kendisi, altıncı müslüman olmaktan şeref duyduğunu belirtmektedir. Onun yeni dine girişini, koyun sürülerini otlattığı bir sırada Hz. Peygamber'le aralarında geçen olağan üstü bir hadiseye bağlayan haberler yanında, Peygamber'in Erkam'ın evine yerleşmesinden veya Hz. Ömer'in İslâm'a girmesinden önce müslüman olduğuna dair rivayetler de vardır. Abdullah'ın annesi Ümmü Abd bint Abdüved ve kardeşi Ukbe de ilk müslümanlardandır. Babası hakkında fazla bir şey bilinmediği için kendisine sahâbî b. sahâbiye dendiği gibi, yine annesine nisbetle İbn Ümmi Abd diye de anılmıştır. Müslüman olduktan sonra, azılı İslâm düşmanlarından biri olan Ukbe b. Ebû Muayt'ın yanından ayrıldı ve kendini dine ve Hz. Peygamber'in hizmetine adadı.

Mekke'de diğer müslümanlarla birlikte o da müşriklerin eziyet ve işkencelerine mâruz kaldı ve bundan kurtulmak için Habeşistan hicretlerine katıldı. Müşriklerden korkmadan ve onlardan gelecek baskılara aldırmadan, Hz. Peygamber'den sonra Kâbe'de âşikâre Kur'an okuyan ilk sahâbî olan Abdullah b. Mes'ûd, aynı zamanda Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer aldı. Medine'de Resûlullah onunla Zübeyr b. Avvâm ve Muâz b. Cebel arasında muâhât* kurdu. Kaynaklar onun Hz. Peygamber zamanındaki bütün savaşlara katıldığını bildirmektedir. Bedir'de savaştan bir önceki gece keşif kolunda görev aldı ve savaş sırasında yaralı olarak bulduğu Ebû Cehil'i öldürdü. Hz. Peygamber, ümmetin Firavun'u diye vasıflandırdığı Ebû Cehil'in öldürülmesinden dolayı Allah'a hamdederek Abdullah'ı övmüş ve Ebû Cehil'in kılıcını ona vermiştir.

Medine'de Mescid-i Nebî'nin arka tarafında Abdullah'a annesiyle birlikte oturacakları bir ev ayrıldı, ayrıca kendilerine Resûlullah'ın evine rahatça girip çıkmaları için izin verildi. Hatta bu yakın münasebet sebebiyle yabancılar onları Peygamber ailesinden sanırdı. Kendisini Resûlullah'ın hizmetine adanmış olan Abdullah, Hz. Peygamber bir yere gitmek istediği zaman ayakkabılarını çevirip hazırlar, yolda önünde yürür, yakanırken perde tutar ve uykuda iken ibadet için uyandırır. Bir yere oturduklarında ayakkabılarını çıkarır, muhafaza ederdi. Güzel sesliydı ve çok güzel Kur'an okurdu. Sahâbe arasında ahlâk ve yaşayışı bakımından Resûlullah'a en çok benzeyen bir kimse olarak kabul edilirdi. Hz. Peygamber'in hayat tarzını, kıyafetini, ahlâk ve tavırlarını örnek almada son derece gayret gösterirdi. Bir yandan Hz. Peygamber'in özel hizmetinde bulunurken diğer yandan da yeni müslüman olanlara İslâmiyet'i öğretirdi. Abdullah, Uhud Savaşı'nda bir ara ortaya çıkan panik sırasında Peygamber'in yanından ayrılmayan birkaç kişiden biridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen ridde* olaylarında Medine'nin savunulması ve stratejik noktalarının korunması amacıyla, Halife Ebû Bekir tarafından seçilenler arasında o da yer almıştır.

İbn Mes'ûd, Hz. Ömer tarafından Küfe kadılığı ve beytümâl idaresi ile görevlendirildi. Daha sonra Şureyh'in kadı olarak tayin edilmesi üzerine yalnızca

beytümâl ile ilgili görevini sürdürdü. Ömer şehid edilince Medine'ye döndü ve bir süre orada kaldıktan sonra Halife Osman tarafından Küfe'deki eski görevine iade edildi. Bundan dolayı, A. J. Wensinck'in Abdullah b. Mes'ûd'un idarî işlerden anlamadığına dair iddiası (bk. *İA*, V, 772) herhangi bir esasa dayanmamaktadır. Onun anlayış ve kabiliyeti konusunda, Resûlullah'ın bir münasebetle söylediği şu söz de yeterli bir delil teşkil eder: "Eğer onlara danışmadan bir emir (yönetici) tayin etseydim, İbn Ümmü Abd'i tayin ederdim" (Tirmizî, "Menâkıb", 38). Ayrıca Hz. Ömer'in Şamlılar'a daha çok hediye vererek onları kendilerinden üstün tuttuğunu söyleyen Küfeliler'e, İbn Mes'ûd'u Küfe'de görevlendirmek suretiyle de onları şereflendirdiğini ifade etmesi (bk. İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, I, 17), onun bir yönetici olarak halife nezdindeki değerini gösterir. Hz. Ömer'in Küfe valisi olan Ammâr b. Yâsir ve Hz. Osman zamanında aynı yerin valisi olan Sa'd b. Ebû Vakkas gibi büyük sahâbîlerle bazı konularda görüş ayrılığına düşmesi sonucu, adı geçen valiler görevden alınırken İbn Mes'ûd'un uzun bir müddet görevde bırakılması, Wensinck'in iddiasının yersiz ve tutarsız olduğunun bir başka delili sayılmalıdır. Küfe'de resmî vazifesi yanında ilmî faaliyeti ve yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Küfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin de temellerini atmış bulunan Abdullah b. Mes'ûd, daha sonra Hz. Osman tarafından Medine'ye çağırıldı. Fakat İbn Mes'ûd, halifenin Ebû Zerr'i Rebeze'ye mecburî ikamete göndermesi ve resmî Mushaf'a muhalif olur endişesiyle bazı şahısların elinde bulunan Mushaf'ların yakılmasını emretmesi gibi sebeplerle halifeye kındı. Küfeliler onu koruyacaklarını vad ederek ayrılmamasını istedikleri halde, ortaya çıkacak fitnelerin kendisi yüzünden başlamasını arzu etmediğini belirterek görevine son veren Osman'ın emrine uydu ve Medine'ye döndü. Medine'de bir süre kaldıktan sonra hastalandı ve altmış yaşını geçmiş olarak vefat etti. Cenaze namazı Hz. Osman veya Ammâr tarafından kılındı ve Bakî Mezarlığı'na defnedildi. J. C. Vadet'in İbn Kesîr ve İbn Hacer'e dayanarak İbn Mes'ûd'un Küfe'de vefat ettiğine dair verdiği bilgi (bk. *El²* (Fr.), III, 898) yanlıştır. Zira bu kaynakların her ikisi de İbn Mes'ûd'un Medine'de vefat ettiğine dair olan rivayeti benimsemişlerdir (bk. *el-Bidâye*, VII, 163; *el-İşâbe*, IV, 235).

Kaynakların belirttiğine göre Abdullah b. Mes'ûd kısa boylu, zayıf ve esmer bir kimse idi. Son derece mütevazî bir kişiliğe sahipti. Saçlarını uzatır, temiz ve güzel giyinmeyi severdi. Süründüğü güzel kokularla karanlık gecede bile tanınırdı. Rayta ve Zeyneb adlarında iki hanımı (bk. İbn Sa'd, VIII, 290), Abdurrahman, Utbe ve Ebû Ubeyde adlarında üç oğlunun olduğu bilinmektedir. Daha çocuk sahibi olmadan Hz. Peygamber kendisine Ebû Abdurrahman künyesini vermiş ve oğlu olduğunda adını Abdurrahman koymuştur. Abdullah b. Mes'ûd'un hizmetlerini ve büyüklüğünü, onun siyasî ve idarî alandaki faaliyetinden çok, İslâmî ilimlerin kuruluşundaki öncülüğünde aramak gerekir.

Hadis İlimindeki Yeri.

İbn Mes'ûd, gerek ilk dönemde Müslümanlığı kabul edişi, gerekse Hz. Peygamber'le olan yakın münasebeti sebebiyle ondan birçok hadis duymuş ve rivayet etmiştir. Ayrıca Hz. Ömer, Osman, Ali ve diğer sahâbîler vasıtasıyla rivayet ettiği hadisler de vardır. Kendisinden de Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbn Abbas, İmrân b. Husayn, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik gibi birçok sahâbî ile Alkame b. Kays, Mesrûk, Esved b. Yezîd, Abîde es-Selmânî, Amr b. Şurahbil, Hâris b. Kays vb. büyük tâbiîler rivayette bulunmuşlardır. Ondan gelen 848 kadar hadisin büyük bir kısmını bizzat Resûlullah'tan rivayet etmiştir; bunların çoğunu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve Tirmizî'nin *Sünen'i*nde bulmak mümkündür. Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'un 64 hadisini ittifakla *Şahîh*'lerine almışlardır. Ayrıca Buhârî 21, Müslim ise 35 hadisini müstakîl olarak almıştır. Buna göre Buhârî onun rivayet ettiği 85 hadise, Müslim de 99 hadise *Şahîh*'inde yer vermiştir. İlk zamanlar hadislerin yazılmasına taraftar olmayan İbn Mes'ûd, hadis rivayetinde son derece titizlik göstermiştir.

J. C. Vadet, Abdullah b. Mes'ûd'un hadis ilmindeki yerini ele alırken, hadis rivayeti konusunda Küfe muhitiinin ona sadık kaldığını, buna karşılık diğer şehirlerdeki muhaddislerin, Ehl-i sünnet nazarında adının lekelenmesi sebebiyle, ondan istifadeyi düşünmediklerini belirterek İbn Mes'ûd'u şüpheli bir şahsiyet olarak gösterir. Ancak bu, gerçeği saptırmaktan başka bir şey değildir. Ondan hadis rivayet edenler arasında her bölgeden âlimler bulunmakla birlikte, uzun süre kaldığı ve ders verdiği

Kûfe ve civarında talebe ve râvilerinin çok oluşu tabiidir. Onun Şîa taraftarı olduğunu ima eden J. C. Vadet'in bu iddiasının tutarsızlığı aşağıda gösterilmiştir.

Kur'an İlimlerindeki Yeri.

İbn Mes'üd Irak tefsir mektebinin temelini atarak Kur'an ilimlerine de önemli hizmetler yapmıştır. Irak mektebi fıkıhta olduğu gibi tefsirde de re'ye önem vermiş ve bu ilimleri daha sonraki nesillere aktaran birçok değerli âlim yetiştirmiştir. Onun ilmi, doğrudan Hz. Peygamber'e dayanmaktaydı. Resûlullah, sesi güzel olan İbn Mes'üd'un Kur'an okuyuşunu zevkle dinlerdi. O, sahâbe arasındaki Kur'an hâfızlarının önde gelenlerinden biriydi ve bizzat belirttiğine göre yetmişden fazla süreyi Peygamber'in kendisinden öğrenmişti (bk. Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 8). Kendisinin topladığı ve adına izâfe edilen bir Mushaf nüshası vardır. Bu nüshanın, Halife Ebû Bekir tarafından bir araya getirilip Osman tarafından çoğaltılan resmî Mushaf'tan ayrıldığı belli başlı noktalar, sûrelerin tertibi, bazı kelimelerin imlâsı ve yer yer tefsir kabilinden ilâvelerin bulunması gibi hususlardır. Ona ait nüshada bulunan açıklama mahiyetindeki ilâveler ve farklı kıraat şekilleri kendisinden sonraki fikir hayatına tesir ettikten başka, Kur'an hükümlerini öğrenme ve bilinmesi güç kelimeleri açıklama yönünden de faydalı olmuştur. İbn Mes'üd'un, talebelerine bir süreyi okuduktan sonra onu uzun uzadıya izah ettiği ve âyetlerden çıkan hükümleri onlara açıkladığı bilinmektedir. Müteşâbih âyetleri te'vil ederken dayandığı ana kaynak bizzat Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti olmuştur. Bunun dışında, bazı konularda kendi şahsî görüşlerini de ortaya koyarak ictihadda bulunmuştur.

Abdullah b. Mes'üd ve diğer bazı sahâbiler, Hz. Peygamber'den duydukları tefsir mahiyetindeki açıklamaları kendi özel nüshalarına kaydettiklerini belirtmişlerdi. Bu tür ilâvelerin Peygamber'den duyulan tefsir niteliğindeki ifadeler olduğu ve âyetlerin mânâsının anlaşılmasını kolaylaştırmaktan başka bir gayesi bulunmadığı bilindiği halde, I. Goldziher, bu ilâvelerin açıklayıcı bir özelliğe mi sahip olduğu, yoksa asıl metni tashih edici bir fonksiyonu mu yerine getirdiği konusunun pek açık olmadığını iddia ederek (bk. *Mezâhibü't-*

tefsiri'l-İslâmî, s. 21), şüphe ve tereddüt uyandırmaya çalışmıştır. Halbuki bazı özel nüshalardaki bu ilâvelerin metni değiştirici nitelikte değil, metni açıklayıcı mahiyette olduğu kesinlikle bilinmektedir. Nitekim Hanefîler, yemin kefareti olarak tutulacak üç günlük orucun peş peşe olması gerektiğini, ilgili âyetle (el-Mâide 5/89) İbn Mes'üd'a ait özel nüshada bulunan "mütetâbiât" (متتابعات) ifadesinden çıkarmaktadırlar. Bunun gibi, İsrâ sûresinin 93. âyetinde geçen "min zuhruf" (من زخرف) kelimesini "min zeheb" (من ذهب) şeklinde kaydetmesi, bu kelimenin lûgat mânâsının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Mushaf nüshalarının çoğaltılması için kurulan komisyon münasebetiyle İbn Mes'üd'un Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit'e karşı muhalif bir tavır takındığına dair bazı rivayetler de müsteşrikler tarafından istismar edilmiştir (bk. Blachère, s. 63-64). Halbuki bu konuda İbn Mes'üd'un takındığı tavrın, ileri gelen ashap tarafından hoş karşılanmadığı ve sonradan kendisinin de bundan pişmanlık duyduğu bilinmektedir. Aslında Hz. Ebû Bekir Kur'an'ın toplanması için Zeyd b. Sâbit'i görevlendirdiği zaman İbn Mes'üd buna itiraz etmemiş, Hz. Osman'ın Mushaf'ın çoğaltılması maksadıyla kurduğu heyete de itirazı olmamıştı. Ancak Ebû Bekir'in özel nüshalara müdahale etmemesine karşılık, Osman'ın görülen lüzum üzerine bu nüshaların imhasını emretmiş olması, İbn Mes'üd'u muhalif tavır almaya sevk etmişti. Ayrıca böyle büyük bir hizmet için Zeyd b. Sâbit seçilirken kendisine görev verilmemiş olmasından dolayı da kırılganlığını belirtmişti.

Ebû Bekir el-Enbârî, İbn Mes'üd'un Müslümanlığı daha önce kabul etmiş ve daha faziletli olmasına rağmen, her iki halife tarafından Zeyd b. Sâbit'in bu görev için tercih edilmesini, Zeyd'in Kur'an'ı daha iyi hıfz etmesine bağlamaktadır. Ayrıca Zeyd'in yazısı da güzeldi. İbn Mes'üd'un bu konuda görevlendirilmemesinin bir başka sebebi de onun Kûfe'deki hizmetinin ve sürdürdüğü ilmi faaliyetin sürekliliğini sağlamak düşüncesi olmalıdır. İbn Mes'üd'un Zeyd'e karşı tavrının samimi bir hizmet anlayışından kaynaklandığı da düşünülebilir. Nitekim İbn Ömer, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Kur'an'ı şu dört kişiden öğreniniz: İbn Ümmü Abd (İbn Mes'üd), Muâz b.

Cebel, Übey b. Kâ'b ve Sâlim" (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 8). Resûlullah'ın onun hakkındaki şu takdîrkâr ifadeleri de unutulmamalıdır: "Kur'an'ı nâzil olduğu günün heyecanı ile okumak isteyen kimse, İbn Ümmü Abd'in kıraatıyla okusun" (*Müsne'd*, I, 26). Binaenaleyh Abdullah b. Mes'üd gibi bir otoritenin böylesine önemli bir çalışmada yer almasının, üstelik yazdığı nüshanın imha edilmesinin kendisinde bir tepkiye yol açmış olmasını yadırgamamak gerekir.

Goldziher'in, İbn Mes'üd ve Übey b. Kâ'b'ın Kur'an konusunda sahâbe arasındaki mümtaz mevkilerine ve Hz. Peygamber'in de takdîrkâr ifadelerine temas ederek, onların kıraatte Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit'ten daha üstün ve kıraatlerinin daha meşhur olduğunu ileri sürmesi, ayrıca müslümanları buna önem vermemekle itham etmesi (bk. *Mezâhibü't-tefsiri'l-İslâmî*, s. 16 vd.) gerçekte bağdaşmamaktadır. Bu iki sahâbinin İslâmiyet'teki yeri ve değeri elbette müslümanlarca bilinmektedir. Hz. Peygamber onları övdüğü gibi diğer birçok sahâbîyi de övmüştür. Gerek muhacir gerek ensar bütün sahâbenin gözü önünde cereyan edip de hepsinin görüş birliğine vardığı bir konuda onları yanlış davranmış olmakla itham etmenin ilim ve mantıkla bağdaşır bir tarafı yoktur. Meselâ tefsir sahasındaki salâhiyeti ve mevkii herkesce bilinen İbn Abbas bile, "Benim kıraatım Zeyd'in kıraatidir, fakat İbn Mes'üd'un kıraatinden de on küsur okuyuş aldım..." demektedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâhîf*, s. 55).

J. C. Vadet'in İbn Mes'üd'u Şîa taraftarı göstermesi ve tefsirinde Şîi temayüller bulunduğunu ileri sürmesi de ilmi ve objektif delillere dayanmamaktadır. Her müslüman gibi onun da Ehl-i beyt'e karşı sevgi beslemesini ve daha önce zikredilen bazı sebeplerle Hz. Osman'a olan kırılganlığını bahane ederek Şîi olduğunu iddia etmek tarihî gerçeklerle bağdaşmaz. Ayrıca ölüm döşeginde iken ziyaretine giderek vasiyetini ve arzularını soran Hz. Osman'la aralarında geçen konuşmalardan ve cenaze namazını Osman'ın kıldırmasına dair rivayetlerden, söz konusu kırılganlığın pek de önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Hilâfet konusunda Osman'a karşı tavır takınan Şîiler'in onun tarafından çoğaltılan Mushaf nüshasının dışında

bir nüshaya meyletme arzusu, İbn Mes'ûd'a ait nüshaya ilgi duymalarına ve dolayısıyla ona Şiilik isnat etmelerine yol açmıştır. Nitekim bir kısım Şiiler 398 (1007-1008) yılında Bağdat'ta İbn Mes'ûd'a izâfe ettikleri bir nüshayı ortaya çıkarmışlar (bk. Goldziher, s. 295), ancak içinde bazı fazlalıklar ve noksanlar bulunan bu nüsha, zamanın büyük Şâfiî âlimi kadı Ebû Hâmid el-İsferrâinî'nin verdiği fetva ile yakırtılmıştır. Halbuki Hz. Osman'ın çoğalttığı resmî nüsha sahâbenin icmâi ile kabul edilmişti. Bir kısım aşırı Şiiler Osman'ın Ali'ye ait bazı hususları ihmal ederek Mushaf'ı değiştirdiğini ileri sürmüşlerse de bu konuda eser verniş ve tefsir kaleme almış Şîi âlimleri dahi bu çirkin iddiayı kabul etmemişlerdir. Esasen Hz. Ali'nin Hz. Osman zamanında da kendi halifelîği sırasında da resmî Mushaf'la ilgili farklı bir görüşü olmamıştır.

İbn Mes'ûd'un tefsir ve kıraat sahalarında yetiştirdiği en meşhur öğrencileri Hasan-ı Basrî, Katâde, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Ebû Amr eş-Şeybânî'dir.

Fıkıh İlmindeki Yeri.

İbn Mes'ûd, hadis ve Kur'an ilimleri sahasında olduğu gibi fıkıh sahasında da önemli bir mevkie sahiptir. Onun şu sözleri, Kur'an-ı Kerîm ve ondan çıkarılacak hükümler konusundaki bilgisini ifade etmesi bakımından son derece ilgi çekicidir: "Yemin ederim ki Allah'ın kitabında, nerede nâzil olduğunu bilmediğim bir sûre ve kimin hakkında indiğini bilmediğim bir âyet yoktur. Bununla birlikte Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen ulaşılabilir birinin var olduğunu bilsem hemen ayağına gider, ondan faydalanırdım" (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 8). Hz. Ömer halife olunca değişik kültürlerle, farklı yaşayış ve değerlere sahip bulunan insanların yaşadığı Küfe'nin kazâ, eğitim ve öğretim hizmetlerini yürütmek üzere Abdullah b. Mes'ûd'u görevlendirdi. Böylece o Küfe'de uzun bir süre kalarak ilmî faaliyetlerin başında bulundu; tefsir ve kıraat alanında olduğu gibi fıkıhta da Küfe mektebinin kuruluşunda en önemli rolü oynadı. Kaynakların belirttiğine göre İbn Mes'ûd dışında, görüş ve fetvaları talebeleri tarafından yazıya geçirilmiş başka bir sahâbî yoktur denilebilir (İbn Kayyim, I, 20). Kendisini tamamiyle ilmî faaliyete vermesinden dolayı onun yetiştirdiği talebeler sayısı ve

kalite bakımından da diğerlerinden üstündür. Bunun tabii sonucu olarak, Irak yöresinde Hz. Ömer ve Ali başta olmak üzere bazı sahâbîlerin görüşleri yanında en çok İbn Mes'ûd'un görüşleri yayıldı ve bundan dolayı, daha sonraları Ebû Hanîfe tarafından sistemeleştirilen bu mektebin asıl kurucusunun İbn Mes'ûd olduğu ileri sürüldü. Irak fıkıh mektebinin en önemli iki vasfını teşkil eden "nassın bulunmadığı yerde rey ve kıyasa baş vurulması" ilkesi ile "sahih olduğu kesin olarak bilinmeyen hadislerin yerine icthadın tercih edilmesi" esası, temelde İbn Mes'ûd'un düşünce tarzına dayanmaktadır. O bu konuda şöyle der: "Sizden hüküm vermek durumunda olan kimse önce Allah'ın kitabına baksın, aradığı orada yoksa Resûl'ün hükümüne baş vursun; bunların her ikisinde de yoksa sâlihlerin hükmettiği ile hüküm versin. Şayet bunların hiçbirinde bir hüküm bulamıyorsa kendi görüşüne baş vursun. Bunu da beceremiyorsa hüküm vermekten vazgeçsin" (bk. İbn Kayyim, I, 63). Onun nas bulunmayan bir konuda görüşünü belirttiikten sonra, "Eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benden ve şeytandır; Allah da Resûl'ü de bundan berîdir" (İbn Kayyim, I, 81) dediği de bilinmektedir.

Doğrudan İbn Mes'ûd'dan ilim tahsil eden ve Küfe (Irak) fıkıh mektebinin kuruluşunda önemli rol oynayan ilk neslin önde gelen şahsiyetleri Alkame b. Kays, Esved b. Yezîd, Abîde es-Selmânî, Mesrûk b. Ecda', Amr b. Şurahbil ve Hâris b. Kays'tır. Ebû Hanîfe'ye gelen hocalar zincirinde ilk halkayı Alkame b. Kays oluşturmaktadır; onun da en önde gelen talebeleri İbrâhim en-Nehâî ile Şa'bî'dir. Bunların en tanınmış talebesi olan Hammâd b. Ebû Süleyman, Ebû Hanîfe'nin, yanında yirmi yıl kadar ilim öğrendiği en önemli hocasıdır. Ebû Hanîfe'den başka, bu mektebin Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Leylâ ve İbn Şübrûme gibi diğer önemli şahsiyetlerini de İbn Mes'ûd'un ilminin vârisleri olarak zikretmek gerekir.

İbn Mes'ûd'un kaynaklarda dağınık halde bulunan fikhî görüşleri Dr. Muhammed Ravvâs Kal'acî tarafından derlenerek *Mevsû'atü fikhî 'Abdillâh b. Mes'ûd* (Kahire 1404/1984) adıyla Mektepü'l-Kurâ Üniversitesi yayınları arasında neşredilmiştir. Eser, terim ve konu başlıklarına göre ansiklopedik bir tarzda tertip edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, I, 254-315; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, III, 342-344; VIII, 290; *Müsned*, I, 26, 374-466; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 8; Tirmizî, "Menâkıb", 38; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut 1968, I/2, s. 68-69; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1960, s. 249; a.mlf., *Te'vîlû müşkilü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1373/1954, s. 53; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I, (nşr. Muhammed Hamidullah), Kahire 1959, s. 104; Ya'kûbî, *Târîh* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 — Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 138, 151, 179; Taberî, *Târîh*, Kahire 1357/1939, III, 353; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâhif* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 13-18, 55; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarâbâd 1371-73/1952-53, II, 149; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 39-40; Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1963, s. 147; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evlâ-yâ*, Kahire 1394-99/1974-79, I, 124-139; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, Kahire 1358/1939, II, 308-316; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâşim mine'l-kavâşim* (nşr. Muhibbuddin el-Hatîb), Kahire 1375, s. 71; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-safve* (nşr. Mahmûd Fâhürî—Muhammed Kal'acî), Halep 1969-73 — Beyrut 1399/1979, I, 395-396; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 384-390; Zehebî, *A'lamü'n-nübe-lâ*, I, 461-500; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, Haydarâbâd 1375-77/1955-58, I, 13-16; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kur'ân* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1969, I, 33-35; İbn Kayyim, *İ'lamü'l-muvakkî'in* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1374/1955, I, 17, 20, 63, 81; İbn Kesir, *el-Bidâye*, Kahire 1351-58/1932-39 — Beyrut 1386/1966, VII, 162 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye* (nşr. G. Bergstraesser), Kahire 1351-52/1932-33, I, 458 vd.; İbn Hacer, *el-İşâbe*, Kahire 1328, II, 368-370; IV, 235; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 27 vd.; A. Jeffery, *Materials for the History of the text of the Qur'an*, Leiden 1937, s. 20-113; I. Goldziher, *Mezâhibü't-tefsiri'l-İslâmî* (trc. Abdülhalim Neccâr), Kahire 1955, s. 16 vd., 21 vd., 295; Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfesssîrân*, Kahire 1381/1961-62, I, 83-88; R. Blachère, *Introduction au Coran*, Paris 1977, s. 63-64; Şehât Seyyid Zağlûl, *'Abdullâh b. Mes'ûd eş-şahşiyye ve's-sîre*, Kahire 1406/1986; A. J. Wensinck, "İbn Mes'ûd", *İA*, V, 771-772; J. C. Vadet, "İbn Mas'ûd", *El'2* (Fr.), III, 897-899.

İSMAİL CERRAHOĞLU

ABDULLAH b. MEYMÜN el-KADDÂH

(عبدالله بن ميمون القداح)

İsmâiliyye'nin dayandığı bâtinî akîdeyi vazedip geliştirenlerden biri.

Abdullah'ın yaşadığı zaman ve yürüttüğü faaliyetler, İslâm mezhepleri tarihinde oldukça farklı şekillerde anlatılmıştır. Hakkında geniş bilgi veren mü-